

Румунський етнографічний атлас

Іон Гіною

УДК 39(498)(084.42)

Ion Ghinoiu. Romanian Ethnographic Atlas. In Romania, the crisis of the popular culture and the necessity to preserve its characteristic elements by publishing a Romanian Ethnographic Atlas was realized later. The Romanian ethnographers had the possibility to make major methodological innovation for this type of works, such as the replacement of the explicative texts of the maps with the integral publishing of the ethnographic documents, exactly as they were recorded on the field. These two works – thesaurus which shelter the registered for the XX century ethnographic data will have, when finished, 30 toms: 25 with document of oral history and five with maps and images regarding their territorial distribution.

Ion Ghinoiu. Atlasul Etnografic Român. În România criza culturii populare și necesitatea de a păstra elementele ei caracteristice prin publicarea Atlasului Etnografic Român s-a constatat mai târziu. Etnografii români au avut mai apoi posibilitatea de a folosi inovații metodologice majore pentru asemenea gen de lucrări, cum ar fi înlocuirea textelor explicative ale hărților cu publicarea integrală a documentelor etnografice în felul în care au fost înregistrare pe teren. Aceste două tipuri de lucrări cu caracter de tezaur care acoperă toate datele etnografice înregistrate în secolul al XX-lea vor avea, când se vor încheia, 30 de volume: 25 cu documente de istorie orală și cinci cu hărți și imagini referitoare la distribuția lor teritorială.

Укладання атласів гуманітарного напрямку, зокрема лінгвістичних, у європейських країнах розпочалося ще з XIX ст. як природна реакція занепокоєння процесом швидкого зникання місцевих говірок і традицій. Крім лінгвістичних, було складено інші види атласів: етнолінгвістичні (Франція, Іспанія, Швейцарія, Італія), народної культури (Швеція), етнографічні (Австрія, Німеччина, Швеція, Польща, Швейцарія, Бельгія, Угорщина, Болгарія), історико-культурні (на території колишнього СРСР), етнологічні (колишня Югославія). Як і лінгвістичний, етнографічний атлас складається з колекції карт і спеціальних позначок величезної матеріальної та нематеріальної культурної спадщини, що передавалася усно та найбільш надійним способом її накопичення – публікуванням. Етнографічні карти засвідчують не лише наявність чи відсутність культурних явищ, але й ареал та інтенсивність їх поширення, зв'язок з іншими спорідненими елементами, ступінь проникності кордонів тощо.

У Румунії «заклик», що пролунав у країнах Західної Європи стосовно кризи народних культур та необхідності порятунку їхніх характерних елементів шляхом видання етнографічних атласів, прозвучав значно пізніше. Ця затримка мала як негативні наслідки, так і позитивні: засвоєння досвіду країн, у яких вже було видано етнографічні атласи; можливість використання новітніх комп'ютерних технологій картографування етнографічних даних. Румунський етнографічний атлас (РЕА), що має найбагатшу та найрізноманітнішу тематику, додає значні методологічні нововведення до концепції робіт такого типу, як, наприклад, заміна текстів коментарів етнографічних карт публікацією цілих документів усних історій, записаних у польових умовах. На відміну від інших європейських атласів, що були видані лише їхніми національними мовами, РЕА був надрукований трьома мовами міжнародного спілкування: англійською, французькою та німецькою.

Запитальник РЕА: розгорнений (ліворуч), скорочений (праворуч)

Протягом понад чотирьох десятиліть, упродовж яких велися теоретичні та методологічні дискусії щодо укладання праць такого типу, колектив етнографів впевнено подолав шлях від ідеї, що зародилася в етнографа Ромулуса Вуї, до завершального етапу: створення архіву документів усної історії та складання на його основі Румунського етнографічного атласу. У 1967 році, Національна комісія РЕА вирішила розробити атлас, ґрунтуючись на етнографічних даних, зібраних спеціалістами за методикою анкетування в чітко визначеній мережі населених пунктів. У зв'язку із цим наголошувалося на проведенні комплексних заходів: визначення загальної тематики атласу; складання запитальника; проведення анкетування в польових умовах; обробка зібраних відомостей для їх картографування; виготовлення карт, фотографій та малюнків; переклад назв і легенд карт французькою, англійською та німецькою мовами; комп'ютерне картографування. Суперечливим виявилось визначення назви праці: *Етнографічний атлас Румунії*, що передбачало також картографування явищ народної культури етнічних меншин, чи *Румунський етнографічний атлас*, присвячений виключно румунській культурі. За зразком інших європейських країн було зібрано та картографовано

інформацію про народну культуру переважаючого етносу – румунського.

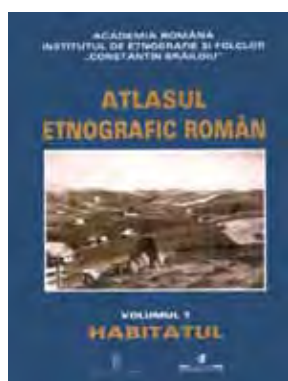
У ході укладання РЕА три покоління етнографів Інституту етнографії та фольклору ім. К. Бреїлою заповнили інформаційну прогалину стосовно народної культури ХХ ст., яка переживала період швидкої трансформації.

Загальна тематика РЕА. Близько тисячі етнографічних карт, складених на основі обробки польових матеріалів, сформували структурну основу класифікації народної культури, у якій було виокремлено п'ять тематичних напрямів:

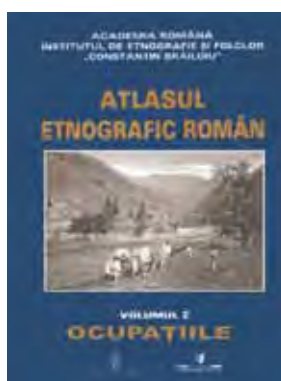
- місце проживання (поселення, господарство, оселя, цвинтар);
- заняття (землеробство, скотарство, шовківництво, бджільництво, мисливство, рибальство, транспорт і харчування);
- народна технологія харчування; їжа та кухонне начиння;
- народне мистецтво та одяг;

- свята, обряди, міфологія (свята й обряди сімейного та календарного циклів).

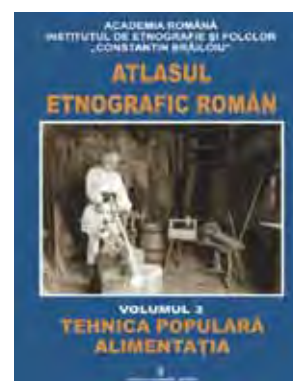
Оскільки елементи народної творчості мають визначені часові й топічні параметри, то кожен із п'яти напрямів співвідноситься з двома симетричними координатами: *час* і *місце* побутування явища. Такі абстрактні поняття, як час і простір можуть стати критеріями класифікації народної культури завдяки деяким їхнім конкретним способам вираження: *народний календар*, що впорядковує життєдіяльність людини за днями року (за часовим критерієм); *етнографічний ландшафт*, що включає різноманітні способи використання ґрунтів і має своїм критерієм простір. Ні народний календар (календарний рік), ні культурний ландшафт (антропогенний ґрунт) не залишають поза своєю класифікацією жодне явище народної культури. Цим узагальнюючим критеріям підпорядковуються всі інші, без винятку, часткові критерії: матеріал, форма, колір тощо.

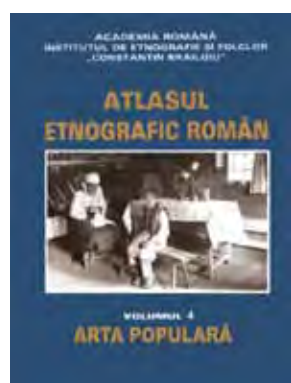
2003

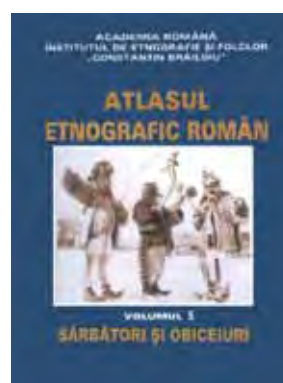
2005

2008

2011

2012

Румунський етнографічний атлас

Продовжуючи давню традицію реєстрації польових матеріалів за допомогою запитальника, методики, використаної більш ніж століття тому Б.-П. Хаждеу¹ та Н. Денсушану², документів усної історії, систематизованих та опублікованих пізніше у вигляді антологій І. Мушлею, О. Биреу³ та А. Фокі⁴, колектив етнографів зі складання Атласу взяв на себе ініціативу видання збірника *Румунські етнографічні документи (РЕД)*. Згідно із цим проектом, польові матеріали, зібрані для складання РЕА, були класифіковані на типи і підтипи за п'ятьма тематичними серіями:

- поселення;
- заняття;
- народна техніка; харчування;
- народне мистецтво; одяг;
- свята, обряди, міфологія.

На сьогоднішній день повністю видано серію «Свята»⁵ і два томи із серії «Місце проживання»⁶. У збірнику етнографічних документів відповіді, отримані в польових умовах, чітко розподілено за селами й повітами, а дані про респондентів та спеціалістів, які проводили анкетування, наведено в додатках.

Видання збірника РЕД здійснювалося в тісному зв'язку з основним проектом – РЕА. Ці дві монументальні праці, які вмщують польові матеріали, зібрані впродовж ХХ ст., будуть нараховувати 30 томів: 25 томів документів усної історії і 5 томів карт і зображень згідно з їх розподілом за територіальним принципом.

Польовий запитальник. Для збору етнографічного матеріалу для згаданих вище двох проектів було складено загальний запитальник із 20-ма тематичними розділами (поселення, господарство, оселя, землеробство, скотарство, садівництво і городництво, вирощування технічних культур, мисливство, транспортні засоби, шовківництво, бджільництво, їжа, ремесла, технічні споруди, родильні обряди, весільні обряди, похоронні обряди, обряди, пов'язані з професіями, календарні та інші обряди). Після його використання в 70-ти селах Олтенії та на заході Мунтенії він був скорочений до 1216 запитань, які мали понад 3000 підпитань. Щоб полегшити застосування запитальника в польових умовах, його було поділено на 8 томів.

Запитання анкети було сформульовано таким чином, щоб отримані відповіді відображали етнографічну реальність двох відрізків ХХ ст.: 1900 року та періоду впровадження анкети (1972–1982). Наприклад, питання «Які ремесла були поширені у Вашому селі станом на 1900 рік? А сьогодні?» складалося з таких позицій:

- обробка каменю (каменярство);
- виробництво вапна (вапнярство);
- кам'яна кладка; столярство;
- виробництво дранки;
- виробництво деревного вугілля;
- виготовлення меблів та столярних виробів;
- виробництво дерев'яного посуду;
- виробництво засобів пересування (колісництво);
- виробництво музичних інструментів;
- обробка рогу;
- виробництво глиняного посуду (гончарство);

- виробництво глиняних будівельних матеріалів (цегли, плитки тощо);
- обробка бронзи та олова;
- обробка міді;
- обробка заліза (ковальство);
- обробка золота і срібла;
- виготовлення бляшаних виробів;
- обробка шкіри та хутра;
- виготовлення виробів з хутра та шкіри (кожухів, взуття, поясів);
- виготовлення виробів шляхом плетіння рослинного матеріалу (очерету, соломи, гілок, кори тощо);
- обробка рослинних волокон (конопель, льону, бавовни);
- обробка шкур і шерсті тварин; виробництво та обробка воску.

Було сформульовано два типи запитань – відкриті та закриті.

Важливим для картографування було визначення мережі населених пунктів, у яких мала впроваджуватись анкета. Вона включала 536 населених пунктів, обраних за комплексом критеріїв. З погляду статистики, ступінь репрезентативності сільських поселень у мережі Атласу склав 1:20 (одне село обране з двадцяти). Відповідно до основних гіпсометричних рівнів рельєфу Румунії мережа анкетування має високу щільність у передгірських зонах (відстань між селами 200–800 м), середню – у рівнинних зонах (до 200 м), дуже низьку – у гірській зоні (понад 800 м).

Польова анкета. До початку польових досліджень було випробувано два методи анкетування: *етнограф і село* (один дослідник мав отримати в одному селі відповіді на всі запитання анкети; відповідна процедура використана в 70-ти селах Олтенії та на заході Мунтенії); *етнограф і тема* (по одному спеціалісту з кожної тематики запитальника; процедура застосована на рівні країни). За першим варіантом село з мережі мало бути досліджене одним спеціалістом, за другим варіантом – сімома⁷. Польові дослідження й редагування карт здійснювалося колективом за 6-ма темами: поселення та господарство; оселя та інтер'єр; народне мистецтво; заняття, ремесла; народні технічні споруди; народний одяг; обряди.

Незважаючи на різні ризики, збирачі, переважно жінки, довели до логічного завершення найважчу справу в процесі складання Атласу – польову кампанію. Використовуючи досвід монографічного напрямку Бухарестської соціологічної школи, колектив зі складання РЕА з метою всебічної репрезентації народної культури був сформований з етнографів, які мали університетську підготовку, а також філологів, географів, істориків, соціологів, художників та архітекторів.

Результати польових досліджень виправдали затрачені зусилля та ризики: було опитано понад 18 000 респондентів різного віку та професій, багато з яких народилися у ХІХ ст., було заповнено понад 6000 запитальників, що нараховують мільйони сторінок. Відповіді на запитання, понад 150 000 фотографій, малюнків та схем складають найбагатший етнографічний архів

Румунії. На жаль, констатовано, що протягом трьох десятиліть із сучасного етнографічного ландшафту зникло більше половини явищ, зареєстрованих для складання РЕА. Проте документи усної історії, закарбовані на сторінках РЕА, є важливим джерелом документації для майбутніх етнологічних, антропологічних, діалектологічних, соціально-історичних досліджень.

Обробка польових матеріалів та редагування карт.

Легенди карт, їхні тексти та картографічні позначки відображають типологію етнографічних явищ, записаних у польових умовах. Типи і підтипи, варіанти явищ позначені на картах різнокольоровими знаками, зміст легенд сформульовано згідно зі встановленими принципами: стислість формулювань; класифікаційний виклад картографованого матеріалу; уникання узагальнень місцевих термінів на рівні всіх повітів Румунії; реконструкція картографованого явища (час побутування ремесла, послідовність обряду тощо) та інші вимоги.

Кожний планшет Атласу являє собою тематичну зв'язку, що складається з однієї чи двох карт (легенди яких перекладено трьома іноземними мовами), відповідних фотографій, малюнків та схем картографованого явища. Щоб отримати *дзеркальне відображення*, зміст однієї карти розміщено на двох сторінках: карта,

назва й легенда румунською мовою – на парній сторінці; назва, легенда, перекладена іноземними мовами, та вся іконографія – на непарній сторінці.

Картографічний матеріал свідчить про те, що на час анкетування румуни зберігали характерні елементи, пов'язані з обробкою дерева та глини, що мешканці карпато-дунайських територій були носіями континентальної цивілізації, пов'язаної з проточними водами, відмінної від середземноморської цивілізації, генетично пов'язаної з морем. Вони виражали свої господарчі та мистецькі потреби в дереві та глині в доісторичні часи, у гето-дакійський період, і, згідно зі свідченнями, у ХХ ст., коли впроваджувалась анкета для складання РЕА. Понад 700 000 відповідей, отриманих на анкети РЕА, у чомусь підтверджують, а в чомусь спростовують деякі гіпотези стосовно історії карпато-дунайської цивілізації. Отже, з історико-культурного погляду, населення досліджуваного регіону зберегло ті традиційно-етнографічні явища, які свідчать про культурні взаємовпливи з кельтським та греко-римським світами європейської давнини, а також з більш давніми культурами Східного Середземномор'я, Стародавнього Єгипту, Східної Персії та Індії.

Примітки

¹Hasdeu B. P. Obiceiurile juridice ale poporului român, Programa. – București : Edițiune oficială, 1878; Hasdeu B. P. Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română // Analele Academiei Române. – București, 1884–1885. – Seria II. – T. I. VII.

²Densușianu N. Chestionar despre tradițiunile și antichitățile țărilor locuite de români, partea I. – București, 1893. – Partea II. – Iași 1895.

³Mușlea I., Birlea O. Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarul B. P. Hasdeu. – București : Editura Minerva, 1970.

⁴Fochi A. Datini și eresuri populare la

sfârșitul sec. al XIX-lea. Răspunsuri la chestionarele lui N. Densușianu. – București : Minerva, 1976.

⁵Sărbători și obiceiuri. – Vol. I. Oltenia, coord. I. Ghinoiu, îngrijire științifică și redacțională Ofelia Văduva, Cornelia Pleșca. – București : Editura Enciclopedică, 2001; Vol. II. Banat, Crișana, Maramureș, coord. I. Ghinoiu, îngrijire științifică și redacțională Cornelia Pleșca. – București : Editura Enciclopedică, 2002; Vol. III. Transilvania, coord. I. Ghinoiu, îngrijire științifică și redacțională Cornelia Pleșca. – București : Editura Enciclopedică, 2003; Vol. IV. Moldova, coord. I. Ghinoiu, îngrijire științifică și redacțională Cornelia Pleșca, Emil Țărcomnicu. – București :

Editura Enciclopedică, 2004.

⁶Habitatul. – Vol. I. Oltenia, coord. I. Ghinoiu, îngrijire științifică și redacțională Alina Ioana Ciobănel, Monica Budiș, Magda Raluca Minoiu. – București : Editura Etnologică, 2005; Vol. II. Banat, Crișana, Maramureș, coord. I. Ghinoiu, îngrijire științifică și redacțională Alina Ioana Ciobănel, Monica Budiș, Paul Drogeanu. – București : Editura Etnologică, 2010.

⁷Після завершення етнографічного анкетування та обробки матеріалу для картографування було доведено, що перший варіант – *етнограф і село* – був ефективнішим.

Переклад з румунської Антонія Мойсея